

Чопко Х. І.,*кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри соціального права**Львівського національного університету імені Івана Франка*

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ РОЗБІЖНОСТІ У ВИЗНАЧЕННІ ПОНЯТТЯ ТВАРИННОГО СВІТУ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА В ЕКОЛОГО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Анотація. У статті досліджується тваринний світ як необхідна умова підтримання екологічної рівноваги у природі. Тваринний світ розглядається як важливий компонент довкілля, необхідний у процесі співіснування всіх складників природи. Розкривається і його значення у задоволенні матеріальних та моральних потреб суспільства. Водночас стрімке опанування тваринного світу саме для задоволення різноманітних суспільних потреб розширює об'єктний та суб'єктний склад відносин щодо використання його об'єктів. Результатом цього є те, що послаблюється контроль за станом окремих об'єктів тваринного світу, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, що зумовлює і зміни у кількісній та якісній структурі тваринного світу. Аналізується нормативне закріплення відносин щодо використання та охорони тваринного світу, яке існує досить давно, однак прослідковується недосконалість такого регулювання, зокрема у відсутності уніфікованого визначення тваринного світу. Дійсне визначення поняття «тваринний світ» зводиться за своїм змістом до природничого як до фауни та економічного як джерела отримання матеріальних вигод. Подолання такого підходу зумовлює розробку кардинально нового погляду на тваринний світ, розгляд тваринного світу саме як об'єкта екологічного права. На основі аналізу чинного законодавства та наукової літератури виокремлюють істотні ознаки тваринного світу, що дозволяють ідентифікувати його як самостійний природний об'єкт та виокремити його серед інших об'єктів екологічних правідносин. Висвітлюються дійсні в спеціальній науковій літературі визначення тваринного світу. Формулюється власне авторське визначення поняття «тваринний світ» та дається його детальна характеристика. Здійснюється порівняльний аналіз визначення тваринного світу, що міститься в національному законодавстві та законодавстві зарубіжних країн. Висловлюється пропозиція щодо вдосконалення положень чинного національного законодавства у частині визначення поняття «тваринний світ».

Ключові слова: тварини, дикі тварини, об'єкти тваринного світу, тваринний світ, ознаки тваринного світу.

Постановка проблеми. Політико-правові зміни, які відбулися в Україні наприкінці ХХ ст., призвели до значних змін у всіх сферах суспільного життя, стали причиною кардинального перегляду екологічного законодавства у частині використання, відтворення та охорони тваринного світу. Водночас у національному законодавстві відсутнє єдине уніфіковане визначення самого поняття «тваринний світ» та його ознак, що неодноразово зумовлює включення його до складника інших природних ресурсів, поширення на об'єкти тваринного світу правового режиму речей, що не можна вважати правильним.

Сукупність вищенаведених обставин і зумовлює необхідність по-новому розглянути поняття «тваринний світ», зіставити його з низкою суміжних правових явищ та виокремити основні ознаки тваринного світу та його елементів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників окремих еколого-правових проблем, пов'язаних із визначенням поняття «тваринний світ», варто вказати на А.П. Гетьмана, М.Я. Ващишин, Н.Р. Малишеву, М.М. Микиєвич, Л.Д. Нечипорук, П.В. Тихого, В.С. Шахова, Ю.С. Шемшученка, В.В. Шеховцова, Ю.С. Шемшученка, Н.Я. Шпарика.

Метою статті є з'ясування термінологічних розбіжностей у визначенні поняття «тваринний світ» у законодавстві України та в еколого-правовій доктрині.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із невід'ємних та важливих елементів довкілля, що існує для підтримання екологічної рівноваги у довкіллі, є тваринний світ. Він задовольняє матеріальні та моральні потреби суспільства. Як об'єкт правової охорони тваринний світ, як зазначає М.Я. Ващишин, є надзвичайно різноманітним та характеризується багатством видів, а їх збереження є одним із найважливіших завдань охорони довкілля. Це покладає на державу обов'язок створення системи органів нагляду та контролю за дотриманням законодавства про тваринний світ, завданнями яких є охорона й використання диких тварин незалежно від їх перебування на території України [1, с. 113].

У механізмі регулювання використання об'єктів тваринного світу найважливішу роль відіграє право. Самі ж об'єкти тваринного світу були об'єктом правового регулювання ще з часів писаного права [2, с. 113]. Під правове регулювання тоді попадали лише ті види тварин, що були об'єктом полювання і рибальства, а їх охорона зводилась виключно до охорони права власності конкретних суб'єктів на такі природні об'єкти [3, с. 113]. Тваринний світ виступав як засіб задоволення життєво необхідних матеріальних потреб населення. Саме задля врегулювання порядку використання об'єктів тваринного світу у споживчих інтересах і приймалися перші природоохоронні норми. Так, «Руською правдою» (ст. 32) вводяться правила, якими регулювався промисел диких птахів, гусей, качок, тетеруків тощо [3, с. 113]. Власникові землі надавалось право на поверхню належної йому земельної ділянки і все те, що було в її межах, зокрема ліси, надра, повітряний простір над землею, дикі тварини, які перебувають на ній [4, с. 83–84].

Споживацька концепція щодо тварин продовжувалась у середні віки. Вважалося, що природні багатства є невичерпними і відновлюються самостійно. Надмірне використання тваринного світу продовжується і в радянський період. Так, відповідно до

положення ст. 2 Селянського наказу всі надра землі, руда, нафта, вугілля, сіль тощо, а також ліси, води, які мають загальнодержавне значення, перебувають у виключному користуванні держави. Малі річки, озера, ліси та ін. надаються в користування громадам, за умови відання ними місцевими органами самоуправління [5, с. 7].

Посилена експлуатація тваринного світу в радянську добу зумовила зникнення багатьох видів тварин, а тому в тогочасному суспільстві почала спростовуватися споживацька концепція про невичерпність тваринного світу і виникла потреба у активних правових розробках із їх охорони. На законодавчому рівні було обмежено користування більшістю об'єктів тваринного світу, а решта взагалі заборонена до використання. Так, ухвалений 1960 року Закон УРСР «Про охорону природи в УРСР» регламентував заходи щодо правової охорони тваринного світу, планування та облік їх кількості і якості тощо [2, с. 115].

Кінець 80-х років ХХ ст. характеризувався ухваленням важливих рішень у сфері використання природних ресурсів. Визначальну роль у цьому відіграли дві масштабні екологічні катастрофи, які сталися на території СРСР, а саме аварія на Чорнобильській АЕС та знищення Аральського моря. Під впливом цих та інших (загальнополітичних, соціальних) факторів 7 січня 1988 р. ЦК КПУ і Рада Міністрів УРСР затверджують постанову «Про докорінну перебудову справи про охорону природи в країні», де формулюються такі невідкладні завдання: оновлення законодавства, насамперед шляхом ухвалення Закону «Про охорону навколишнього середовища»; створення незалежного органу державного екологічного управління замість природоресурсних міністерств, які поєднували господарські і контрольні функції; забезпечення відкритості і доступності екологічної інформації за допомогою підготовки і публікації щорічної Державної доповіді про стан навколишнього середовища в країні; створення інституту державної і громадської екологічної експертизи з метою запобігання екологічній шкоді; визначення плати за забруднення довкілля; встановлення кримінальної і адміністративної відповідальності за приховування і фальсифікацію екологічної інформації та ін. [5, с. 8]. Був ухвалений Закон УРСР «Про охорону навколишнього природного середовища», що забезпечував правову основу збереження, відновлення, покращення навколишнього природного середовища та посилення екологічної безпеки населення і територій та екологічного правопорядку [2, с. 116]. Таким чином, відносини у сфері природокористування стали об'єктом посиленої правової опіки. Законодавчими актами обмежено використання більшості з них. Тим самим відносини у сфері використання природних ресурсів набули раціонального (розумного) характеру.

Зі здобуттям Україною незалежності концепція раціонального використання об'єктів тваринного світу набула подальшого розвитку. Конституція України проголошує право на використання природних ресурсів, які визнані національним багатством (ст. 13, 49–50) [6]. Відповідно до преамбули Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» раціональне використання природних ресурсів є невід'ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку держави [7]. Варто зазначити, що законодавство і надалі спрямоване на забезпечення ощадливого використання об'єктів тваринного світу. Однак сама дефініція «тваринний світ», особливості правового режиму його використання та охорони залишаються не до кінця з'ясованими як у законодавстві, так і в юридичній літературі. Тому необхідно визначити основні ознаки «тваринного світу» як об'єкта екологічних правовідносин із метою з'ясування особливостей використання досліджуваного елемента навколишнього природного середовища.

Законом України «Про тваринний світ» тваринний світ визначено як компонент навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою основою для отримання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших цінностей. Вищенаведений закон до об'єктів тваринного світу зараховує всіх тварин у їх видовому та популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку. Водночас самого визначення поняття «тваринний світ» у законі не дається. Така відсутність компенсується суто перерахуванням його біологічних класифікувальних ознак. Так, указується, що до тварин належать хордові, зокрема хребетні (ссавці та птахи) і безхребетні (членистоногі та молоски) тварини [8, с. 65]. Проте варто погодитись із Л.Д. Нечипорук [9, с. 130], що вказані ознаки не є істотними в правовому контексті та не мають понятійної користі у визначенні істотних ознак тваринного світу як одного з об'єктів екологічних правовідносин.

Варто зазначити, що в юридичній літературі щодо дефініції «тваринний світ» дискусії тривали і тривають і досі, оскільки, як уже зазначалося вище, в законодавстві відсутнє уніфіковане його визначення. Отож, часто зміст «тваринного світу» зводиться науковцями виключно до природознавчо-наукового, а для його позначення використовується термін «фауна» [10, с. 5]. Як зазначає щодо цього Л.Д. Нечипорук, термін «фауна» є інтернаціональним та широко застосовується для позначення «тваринного світу» в міжнародно-правових актах, а також у національному законодавстві багатьох зарубіжних країн.

У тлумачному словнику української мови термін «фауна» тлумачиться як «історично утворена сукупність видів тварин, які живуть на певній території та входять до всіх її біогеоценозів*» [11]. Таким чином, термін «фауна» охоплює все різноманіття наявних видів тварин, які заселяють певні місця проживання та стійко підтримують кругообіг, що існує довкіллі. Що ж стосується застосування терміна «фауна» для позначення «тваринного світу», то таке використання є, на нашу думку, спробою розкриття змісту останнього через суто екологічний аспект. Зважаючи на це, помилково звужується зміст «тваринного світу» виключно до його біологічного різноманіття. Відповідно ж до Закону України «Про тваринний світ» до об'єктів тваринного світу (поряд із дикими тваринами) належать і їх частини та продукти життєдіяльності [12].

Поширеною є і думка про визначення «тваринного світу» через сукупність диких тварин, які існують, розмножуються та розвиваються у стані природної волі, в неволі чи напіввольних умовах, у навколишньому природному середовищі на території країни» [13, с. 11]. Запропоноване визначення тваринного світу викликає певні зауваження серед науковців. Так, на думку Н.Н. Веденіна, таке формулювання є невдалим із точки зору встановлення територіальних обмежень, у перебуванні об'єктів тваринного світу. Адже тваринний світ, як зазначає науковець, охоплює всю сукупність диких тварин, які населяють не тільки територію країни і не лише тих, які перебувають у стані природної свободи [14, с. 29].

Ми не погоджуємося з аргументацією Н.Н. Веденіна, оскільки присутній у визначенні тваринного світу територіальний аспект укаже на те, що норми законодавства про використання диких тварин регулюють відносини тільки всередині країни та щодо тих представників тваринного світу, які перебувають на її території. Таким формулюванням визначаються виключно просторові та територіальні межі дії законодавства, яке регламентує порядок використання та охорони диких тварин.

Що ж стосується включення у вищеведеному формулюванні до об'єктів тваринного світу тварин, які перебувають у стані природної свободи, то це закономірне явище. Саме дикі тварини є найбільш вразливим компонентом довкілля, що потребує особливої правової охорони з боку держави і відрізняється від правової охорони домашніх тварин. Відносини ж у галузі використання домашніх тварин, а також діяльність, пов'язана з їх охороною, є предметом правового регулювання аграрного та цивільного права.

Варто зазначити, що інтерпретація «тваринного світу» через усю сукупність диких тварин, що перебувають у стані природної волі, використовується в законодавстві більшості країн СНД [15, с. 317]. Так, у Законі Киргизької Республіки «Про тваринний світ» поняття «тваринний світ» розглядається як «охоронюваний законом природний об'єкт, який включає комах, плазунів, звірів, птахів, риб та інших водних тварин, які перебувають у стані природної волі та виконують екологічні та культурно-оздоровчі функції». У Вірменії тваринний світ тлумачиться як сукупність видів диких тварин (безхребетних і хребетних) та їх популяцій у природній волі [16, с. 58]. Вищезапропоновані тлумачення «тваринного світу» є досить вдалим, адже саме стан природної волі і є тією істотною ознакою, що дає можливість розмежувати диких тварин як об'єкта тваринного світу від домашніх тварин.

Є вдалим і виокремлений серед ознак «тваринного світу» природний зв'язок диких тварин із довкіллям [17, с. 176]. Указана ознака передбачає, що дикі тварини перебувають у нерозривному ланцюгу екологічної системи. Він різний для всіх видів диких тварин і зумовлений біологічними властивостями кожного з їх видів. У разі втрати дикою твариною природного зв'язку з довкіллям або його обмеженням змінюється і правовий режим її використання та охорони.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши наукову літературу та національне законодавство, можна виокремити такі істотні ознаки тваринного світу:

- тваринний світ є сукупністю лише тих диких тварин, а також їх частин та продуктів життєдіяльності, які перебувають на території України;
- до об'єктів тваринного світу належать лише тварини дикі, тобто ті, які перебувають у стані природної волі;
- дикі тварини та інші об'єкти тваринного світу перебувають у природному взаємозв'язку з довкіллям;
- об'єкти тваринного світу перебувають у природному взаємозв'язку з довкіллям, який не є однаковим і зумовлюється біологічними особливостями кожного з виду диких тварин.

Література:

1. Ващишин М.Я. Правовий режим використання й охорони тваринного світу. Право довкілля (екологічне право) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. П.Д. Пилипенка. Київ, Ін Юре, 2010. С. 281–285.
2. Булатов Г.Г. Возникновение и развитие законодательства об охране животного мира. Труды ВЮЗИ, Москва, 1993. Т. 2. С. 12.
3. Булгаков М.Б., Ялбулганов А.А. Природоохранные акты: от «Русской правды» до петровских времен. *Государство и право*. 1996. № 8. С. 34.
4. Синайский В.И. Русское гражданское право. Москва : Статут, 2002. 638 с.
5. Ковтун О.М. Правові аспекти охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Київ, 2008. 16 с.

6. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 540.
8. Тихий П. Дика фауна як об'єкт екологічних правовідносин. *Право України*. 1999. № 2. С. 65.
9. Нечипорук Л.Д. Дика фауна як об'єкт екологічного законодавства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. С. 130.
10. Тихий П. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. С. 5.
11. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Фауна>
12. Закон України «Про тваринний світ» від 03.03.1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 18.
13. Романов В.И. Имущественная (материальная) ответственность за нарушение законодательства об охране животного мира. *Государство и право*. 1997. № 2. С. 11.
14. Веденин Н.Н. Животный мир: проблемы охраны и использования. *Журнал российского права*. 2002. № 12. С. 29.
15. Балашенко С.А. Экологическое право : учеб. пособие. Минск, 2008. С. 317.
16. Мухитдинов М.Н. Право природопользования. Алма-Ата, 2001. С. 58.
17. Докучаева В., Бриков В. Особливості права приватної власності на об'єкти тваринного світу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 176.

Chopko Kh. Terminological differences in the definition of the concept of fauna in the legislation of Ukraine and in the ecological and legal doctrine

Summary. The article studies animal world as a necessary condition for maintaining the ecological balance in nature. The animal world is considered an important element of the environment, optional for the process of coexistence of all components of nature. Its importance in meeting material and moral needs are revealed. At the same time, the rapid development of the animal world is to meet the various social needs and expand the object and subject composition of relations regarding the use of its objects. As a result, the control over the condition of certain objects of the animal world, which are owned by individuals and legal entities, is weakened, which causes changes in the quantitative and qualitative structure of the animal world. The normative consolidation of the relationship regarding the use and protection of wildlife, which has existed for a long time, is analyzed, but the imperfection of such regulation is traced, in particular in the absence of a unified definition of wildlife. The existing definition of “animal world” is reduced mainly in its content to the natural as “a fauna” and economic as “a source of material benefits”. Overcoming this approach leads to the development of a radically new view of the animal world, the consideration of the animal world as an object of environmental law. Based on the analysis of current legislation and scientific literature, the essential features of the animal world are identified, which allow us to identify it as an independent natural object and to distinguish it among other objects of ecological legal relations. The existing definitions of “animal world” in the special scientific literature are covered. The author’s definition of the concept of “animal world” is formulated and its detailed description is given. A comparative analysis of the definition of wildlife contained in national legislation and the legislation of foreign countries. A proposal is made to improve the provisions of current national legislation in terms of defining the concept of “wildlife”.

Key words: animals, wild animals, objects of the animal world, animal world, characteristics of the animal world.